

Asuinseutujen vaikutukset aikuisväestön huono-osaisuusriskeihin

JENNI BLOMGREN

Asuinpaikat muodostavat sosiaalisia yhteisöjä

Peruskysymyksiä sosiologiassa on tutkia, miten ihminen käyttäytyy erilaisissa yhteisöissä ja miten yhteisö vaikuttaa yksilöön. Jo sosiologian klassikko Émile Durkheim (1895/1927) määritteli tutkimuskohteekseen niin sanotut sosiaaliset faktat, jotka kumpuavat yhteisöistä, ovat olemassa yksilön ulkopuolella ja määrittävät yksilön käyttäytymistä. Durkheimin mukaan ihmisen toiminta riippuu eräänlaisesta yhteisön kollektiivisesta tajunnasta, jonka tahtoa ihminen toimiessaan kenties tiedostamattaan toteuttaa.

Eräänlaisen yhteisön muodostavat samalla alueella asuvat ihmiset. Asuinalueet ovat asukkaiden ominaisuuksien ja käyttäytymisen kautta määrittyviä sosiaalisia ympäristöjä, joissa vallitsee erilaisia sosiaalisia ilmastoja. Näiden yhteisöominaisuuksien voi olettaa vaikuttavan alueella asuvien yksilöiden käyttäytymiseen ja elämäntiloihin. Vaikutusmekanismeina voi toimia kollektiivisen sosialisointin ja sosiaalisen kontrollin prosesseja. Alueyhteisöissä seurataan yleisesti hyväksytyjä toimintamalleja ja noudatetaan kenties jonkin johtavan ryhmän esimerkkiä normaaliksi katsottavasta käyttäytymisestä. Toisaalta yhteisössä eläminen edellyttää jatkuvaa sosiaalista vertailua, ja jos esimerkiksi ristiriita oman elämäntilanteen ja yhteisön asettamien normien välillä on liian suuri, saattaa yksilö täysin luopua ponnistelusta saavuttaa yhteisössä yleisesti hyväksytyä elämäntyyliä. Tästä voi olla seurauksena jopa vastakulttuurien syntyminen.

Kirjoitus perustuu kirjoittajan lectio praecursoria -luentoon. Sosiologian alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa 24.9.2005.

Yksilöiden huono-osaisuusriskien ja hyvinvoinnin alue-erojen tutkimussuuntien yhdistäminen

Aluenäkökulmaa myös yksilöiden huono-osaisuuden ja syrjäytymisen tutkimisessa on viime aikoina peräänkuulutettu enenevässä määrin. Huono-osaisuuden tutkimusperinteessä on pitkään keskitytty yksilöiden omien ominaisuuksien, kuten koulutustaustan ja perheaseman, rooliin heidän huono-osaisuusriskiensa kannalta. Kuitenkin myös ne yhteisöt, sosiaaliset ympäristöt ja alueelliset kontekstit, joissa ihmiset elävät, vaikuttavat heidän toimintaansa ja elämänmahdollisuuksiinsa. Yksilöaineistoilla tehdyn huono-osaisuustutkimuksen aukkokohtia on ollut se, ettei aluenäkökulmaa ole usein lainkaan otettu huomioon. Huono-osaisuuden ja syrjäytymisen ehkäisemisen kannalta on kuitenkin tärkeää tunnistaa myös niitä laajempaan yhteisöön ja ympäristöön liittyviä tekijöitä, jotka voivat olla yhteydessä huono-osaisuusriskeihin.

Alueyhteisöjen vaikutuksia tutkittaessa voidaan yhtenä lähtökohtana pitää alueiden välillä havaittavia eroja. Hyvinvoinnin alueelliset erot ovat perinteisesti olleet Suomessa suuren kiinnostuksen kohteina ja niitä onkin tutkittu paljon. Alue-erotutkimuksia on tehty pääasiassa ainoastaan aluetietoja sisältävillä aineistoilla, jolloin ei ole pystytty tai pyrittykään erittelemään yksilöihin ja alueisiin liittyvien tekijöiden osuutta alue-erojen selittäjinä – ei siis ole päästy tältä kannalta erittelemään sitä, mistä alue-erot tarkalleen ottaen johtuvat. Alue-erotutkimuksessa on siis useimmiten sivuutettu yksilönäkökulma. Yksilöaineistoilla tehdyn huono-osaisuustutkimuksen perusteella tiedetään, että esimerkiksi henkilön ikä, koulutus, ammattiasema ja perheasema ovat yhteydessä huono-osaisuusriskeihin. Hyvinvoinnin

tai huono-osaisuuden alue-erojen syytä etsittäessä voidaan ensimmäisenä kysyä, johtuvatko ne yksinkertaisesti alueiden väestörakenteiden eroista eli siitä, että joillain alueilla asuu esimerkiksi enemmän matalasti koulutettuja ja heikon työmarkkina-aseman saavuttaneita ihmisiä, joilla on omasta taustastaan johtuen kasvaneet huono-osaisuusriskit. Jatkokysymyksenä on se, jääkö alue-eroja vielä jäljelle, kun erot väestörakenteissa on otettu huomioon, ja onko siis alueyhteisöjen laadulla sinänsä merkitystä asukkaiden hyvinvoinnin kannalta.

Väitöskirjatutkimuksen tarkoitus ja asetelma

Väitöskirjatutkimuksessani (Blomgren 2005) yhdistetään toisiinsa nämä yksilön huono-osaisuuden tutkimuksesta ja alue-erotutkimuksesta kumpuavat näkökulmat, joiden lisäksi tutkimus ankkuroituu kontekstivaikutusten tutkimusperinteeseen. Tutkimuksen päätarkoitus oli kaksitahoinen. Yhtäältä tehtävänä oli selvittää, millaisia olivat huono-osaisuuden alueelliset erot 1990-luvun loppupuolella ja miten paljon ne olivat riippuvaisia väestörakenteista. Toisaalta rinnakkainen kysymys oli se, miten alueita kuvaavat tekijät, erityisesti alueiden muodostamat sosiaaliset ympäristöt, olivat yhteydessä yksilöiden huono-osaisuusriskeihin, kun myös heidän sosiodemografisen taustansa vaikutus otettiin samanaikaisesti huomioon. Lisäksi tarkastelin, miten lamavuosina koettu pitkäaikais- tai toistuvaistyöttömyys vaikutti myöhempiin huono-osaisuusriskeihin ja oliko aluetekijöiden vaikutus erilainen lamatyöttömien kuin muiden joukossa.

Useimmissa analyyseissa käytin Tilastokeskuksen tutkimuskäyttöön luovuttamaa 11 prosentin otosta kaikki suomalaiset sisältävästä rekisteriaineistosta. Analyysissa oli erilaisten rajausten jälkeen yhteensä noin 140 000 henkilöä. Aineistossa yksilöitä koskeviin monipuolisiin rekisteritietoihin on yhdistetty tietoja henkilöiden asuinseutukuntien ominaisuuksista. Käsittelin aineistoa tilastollisilla monitasomenetelmillä, jotka tarjoavat uusia mahdollisuuksia selvittää yksilö- ja yhteisötekijöiden keskinäisiä vaikutussuhteita.

Alueyksikköinä tutkimuksessani olivat Manner-Suomen kaupunkiseutukunnat eli ne seutukunnat, joissa on vähintään yksi kaupunkimainen kunta. Näillä seuduilla asuu lähes 85 prosent-

tia työikäisestä väestöstä, vaikka maantieteellisesti seudut kattavat alle puolet maan pinta-alasta. Tutkimukseni kohdistui parhaassa työiässä olevaan palkansaajaväestöön, tarkemmin sanottuna niihin työvoimaan kuuluviin henkilöihin, jotka vuonna 1993 olivat 30–54-vuotiaita ja asuivat kaupunkiseutukunnissa eivätkä olleet maanviljelijöitä tai yrittäjiä. Työssäkäyntialueita jollain tavalla vastaavien seutukuntien voi ajatella kuvaavan aikuisväestön pääasiallista toiminta- ja elinpiiriä paremmin kuin esimerkiksi kuntarajojen. Näin ajateltuna seutukunta voidaan käsittää aikuisten kohdalla erityisen relevantiksi alueelliseksi yksiköksi. On selvää, että ihmisten toiminta ja luonnolliset elinyhteisöt eivät noudattele hallinnollisesti määriteltyjä aluerajoja. Tutkimuksessa on kuitenkin käytännössä tyydyttävä ennalta annettuihin alueyksiköihin jo tietojen saatavuuden takia.

Tarkastelin huono-osaisuutta useiden erilaisten rekisteritiedoista rakennettujen mittareiden kautta. Näitä olivat tutkimuksessani pitkäaikainen työttömyys, perheettömänä eläminen, parisuhteesta eroaminen, pienituloisuus, omistus-asunnosta luopuminen, ennenaikainen kuolema sekä edellä mainituista muodostetut kasautuneen huono-osaisuuden yhdistelmämittarit. Kvantitatiivinen sosiaalitutkimus edellyttää monimutkaisen todellisuuden pakottamista jollain tavalla mittattaviin kehyksiin, mikä vaatii jonkin verran yksinkertaistamista ja mutkien oikomista. Oikeastaan useimpien edellä mainittujen mittareiden kohdalla voidaan puhua vasta huono-osaisuuden riskitekijöistä (vrt. Nyssölä 1997), vaikka itse käytinkin niitä tutkimuksen selitettävänä muutujina. Esimerkiksi työttömyys tai etenkin perheettömyys ei välttämättä ole huono-osaisuuden merkki vaan pikemminkin huono-osaisuusriskiä kasvattava tekijä. Ihmisten todellista elämäntilannetta ei siis rekisteritietojen perusteella saada selville: rekistereissä ei ole tietoja esimerkiksi ihmisten omista syrjäytymiskokemuksista, päihdeongelmista, mielenterveysongelmista tai sosiaalisten suhteiden puuttumisesta. Rekisteriaineiston hyviä puolia ovat kuitenkin muun muassa edustavuus, luotettavuus ja oman tutkimukseni tapauksessa alueellinen kattavuus, jota kyselyaineistoilla on vaikea saavuttaa.

Tuloksia ja johtopäätöksiä

Tulosten mukaan huono-osaisten osuus luonnol-

lisesti vaihteli mittarista riippuen, eikä näitä erilaisia muuttujia olekaan hedelmällistä suoraan verrata keskenään. Lama-aikana koettu pitkäaikais- tai toistuvaistyöttömyys kasvatti selvästi myöhempiä huono-osaisuusriskejä kaikilla huono-osaisuuden ulottuvuuksilla, ja miehillä vielä enemmän kuin naisilla. Paljon tuloksia saatiin myös yksilön muiden taustaominaisuuksien yhteysistä huono-osaisuusriskeihin, mutta nämä tekijät eivät olleet tämän tutkimuksen varsinaisena kohteena. Tutkimuksen keskiössä oli nimenomaan alueominaisuuksien vaikutusten tarkastelu. Kuvasin seutukuntien sosiaalista ympäristöä työttömyysasteella, kaupungistuneisuusasteella, äänestysaktiivisuudella mitaamalla osallistumisasteella sekä perherakenteen kiinteydellä, jota mitattiin eronneiden, yksinhuoltajien ja yksin asuvin osuudesta rakennetulla yhdistelmämittarilla.

Pääpiirteisissään kaikki tarkastellut seutukuntien sosiaalisen ympäristön ominaisuudet olivat yhteydessä huono-osaisuuden eri ulottuvuuksiin, vaikka tulokset vaihtelivat jonkin verran osa-analyysistä toiseen. Erityisesti alueiden sosiaalista koheesiota (yhteenkuuluvuutta) kuvaavat osallistumisaste ja perherakenteen kiinteytys vaikuttivat varsin johdonmukaisesti huono-osaisuusriskeihin: mitä pienemmällä tasolla osallistumisaste oli seudulla tai mitä vähäisempi oli perherakenteen kiinteytys, sitä suuremmat olivat yksilöiden huono-osaisuusriskit silloinkin, kun erot yksilöiden omista taustaominaisuuksissa oli otettu huomioon. Osallistumisasteen voi olettaa olevan yhteydessä alueella näkyvään yritteliäisyyteen ja yhteistoimintaan sekä siihen, miten yksilöt ovat integroituneet yhteisönsä. Perherakenteen kiinteyden mittari kertoo maallistumisesta ja perinteisiin perhearvoihin liittyvistä normeista sekä sosiaalisen tuen saatavuudesta. Kaikkiaan alueellinen sosiaalinen koheesio voi vaikuttaa huono-osaisuusriskeihin sekä yksilöön kohdistuvan yhdenmukaisuuden paineen ja normikonformismin kautta että yhteisön kantaman sosiaalisen vastuun kautta. Tulosten mukaan lama-ajan pitkäaikaistyöttömyydestä kärsineillä näiden tekijöiden vaikutukset olivat vielä suurempia kuin muilla. Sosiaalisesti kiinteissä yhteisöissä oman työttömyyden vaikutus muuhun huono-osaisuuteen oli siis pienempi kuin yhteisöissä, joissa tukea ei vastaavasti ole saatavilla.

Kenties yllättävimpiä tuloksia oli se, että kun erot yksilöiden taustaominaisuuksissa oli otettu huomioon, seutukunnan korkea työttömyysaste näytti pienentävän huono-osaisuusriskejä, eli

kääntäen: haitalliselta näytti nimenomaan pieni työttömyysaste. Tulos ei siis tue oletusta siitä, että seutukunnan deprivoituneisuus vähentäisi yksilön hyvinvointia. Tarkemmin asiaa tarkasteltaessa paljastui, että pieni työttömyysaste heikensi erityisesti lamatyöttömien asemaa. Osaselityksenä tälle voi olla jonkinlainen leimaantumisen prosessi: pienen työttömyysasteen seuduilla ne, jotka ovat joutuneet työttömiksi, saattavat joutua yhteisönsä silmätikuiksi ja kokea suurempaa psyykkistä stressiä ja siksi ehkä joutua huono-osaistumisen kierteseen. Korkean työttömyysasteen alueilla yksilön työttömyys sen sijaan on normaalimpi eikä niin leimaava tilanne.

Vastaavasti kuin eri mittareita käyttäen eri määrä ihmisiä luokituu huono-osaisiksi, myös alueerot näyttävät hieman erilaisilta mittarista riippuen. Kaikkiaan huono-osaisuus hahmottui tutkimuksessani alueellisesti karkeasti ottaen kahdella erilaisella systematiikalla. Pitkäaikainen työttömyys, pienituloisuus ja miehillä myös kuolleisuus näyttivät muodostavan eräänlaisen taloudellista hyvinvointia kuvaavan alueellisen ulottuvuuden, jonka mukaan eteläiset kaupunkiseudut ja länsirannikko näyttäytyivät hyväosaisina ja huono-osaisten osuudet kasvoivat itää ja pohjoista kohden. Toisaalta perheettömyys, parisuhteesta eroaminen ja omistusasunnosta luopuminen näyttivät muodostavan oman enemmänkin perherakenteen normeihin ja modernistumiseen liittyvän ulottuvuutensa, jonka mukaan huono-osaisia oli keskimääräistä enemmän etelän seuduilla, suurissa kaupungeissa ja lisäksi Helsingistä Päijät-Hämeeseen ulottuvalla sektorilla. Molempien ulottuvuuksien mukaan kuitenkin erityisesti Pohjanmaan rannikko erottui alueena, jossa huono-osaisuus oli keskimääräistä matalammalla tasolla, vaikka tulotaso ei siellä tosin ollut korkeimmasta päästä. Tulosteni mukaan eri huono-osaisuusulottuvuuksien alue-eroista vain osa johtui alueiden erilaisista väestörakenteista eli siitä, että alueilla asuu eri määrä omien ominaisuuksiensa takia syrjäytymisriskissä olevia ihmisiä. Vastaavasti kuin aluetekijät vaikuttivat yksilöiden huono-osaisuusriskeihin, ne olivat siis yhteydessä myös huono-osaisuuden alueellisiin eroihin.

Alueiden väliset peruserot ovat hitaita muuttamaan. Edellä havaitut alueelliset ulottuvuudet näyttävät noudattelevan samanlaisia alueellisen erilaistuneisuuden ulottuvuuksia, joita Olavi Riihinen (1965) löysi jo 1960-luvulla ja joita on myöhemmissäkin tutkimuksissa havaittu

(esim. Kainulainen & al. 2001). Näiden tutkimusten kuten myös pitkälti oman tutkimukseni mukaan Etelä-Suomen alueilla menee taloudellisesti hyvin, mutta perhe-elämää koskevat normit ovat heikkoja; Itä- ja Pohjois-Suomen alueilla näkyvät sekä taloudelliset ongelmat että perhe-elämän normien rapautuminen; Pohjanmaan rannikolla vallitsevat traditionaaliset perhearvot ja suuri sosiaalinen kiinteys. Näiden alueellisten erojen on sanottu noudattelevan ikivanhoja kulttuuri- ja maantieteellisiä ja asutushistoriallisia rajoja. Riuhinen näki Länsi- ja Itä-Suomen erojen taustalla historialliset erot länsisuomalaisen kyläasutuksen ja itäsuomalaisen haja-asutuksen välillä. Maanviljely ja kyläasutus edellyttivät Länsi-Suomessa jo varhain paikalleen asettumista ja yhteistoimintaa, mikä johti tehokkaaseen kontaktiverkkoon ja toisaalta sitoi yksilöt tiukasti ryhmäänsä. Itä-Suomessa sen sijaan pitkään jatkunut kaskiviljely pakotti ihmiset liikkuvaisiksi ja elämään haja-asutuksessa epävakampaa ja irrallisempaa elämää. On mielenkiintoista huomata, että nykyhetkellä havaittavat alueelliset erot itse asiassa heijastelevat jo kauan sitten muotoutuneita eroja.

Lopuksi

Yksilö- ja aluetekijät erottelvan tutkimuksen tuloksia voidaan käyttää hyödyksi esimerkiksi et-

sittäessä relevanteimpia vaikutuskeinoja taistelussa huono-osaisuutta vastaan. Kun tiedetään, että yhteisöillä tai alueilla on huono-osaisuusriskeihin yhteydessä olevia ominaisuuksia, voidaan pyrkiä poliittisin keinoin vaikuttamaan nimenomaan näihin alueominaisuuksiin sen sijaan, että toimenpiteet keskitettäisiin tiettyihin väestöryhmiin tai tietyille alueille. Poliittikan keinoin voidaan luoda esimerkiksi mahdollisuuksia sosiaaliseen osallistumiseen ja yhteisöjen kiinteiden lisäämiseen; tämän tutkimuksen valossa se auttaa luomaan yleistä hyvinvointia.

On huomattava, että vaikka alueelliset tekijät tulosten mukaan vaikuttivat huono-osaisuusriskeihin, yksilöiden oma sosiodemografinen tausta liittyi näihin riskeihin kuitenkin paljon vahvemmin. Tulosten perusteella ei siis voida sanoa, että asuinseutua luonnehtivat tekijät olisivat ratkaisevia ihmisten hyvinvoinnin kannalta. Myös asuinpaikat ja niihin liittyvät sosiaaliset ympäristöt näyttävät kuitenkin vaikuttavan ihmisten elämään. Elämänkohtaloihin vaikuttavat myös monenlaiset alueisiin liittyvät historialliset, kulttuuriset, taloudelliset ja poliittiset tekijät, joita tässä tutkimuksessa ei otettu huomioon. Olisikin hyödyllistä jatkaa tarkastelua esimerkiksi juuri kulttuurisempien aluetekijöiden kautta. Niitä on tosin hankalaa, ellei usein mahdotontakin mitata objektiivisesti kvantitatiivisen tutkimuksen edellyttämällä tavalla.

KIRJALLISUUS

BLOMGREN, JENNI: Huono-osaisuus Suomen kaupunkiseutukunnissa: alue-erot ja sosiaalisen ympäristön vaikutukset 1990-luvulla. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 246. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005
DURKHEIM, ÉMILE: Les règles de la méthode sociologique. Paris: Librairie Alcan, 1895/1927
KAINULAINEN, SAKARI & RINTALA, TAINA & HEIKKILÄ,

MATTI: Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Tutkimuksia 114. Helsinki: Stakes, 2001

NYSSÖLÄ, KARI: Työstä syrjäytyminen: syy vai seuraus? Nuorten työmarkkina-aseman muutokset vuosina 1980–1993. Sosiologia 34 (1997): 4, 322–333

RIIHINEN, OLAVI: Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus. Kuopio: WSOY, 1965.